

TEORIJA I FILOZOFIJA PRAVA NA PRAVNOM FAKULTETU U ZAGREBU¹

I. Od Kraljevske akademije znanosti do Sveučilišta (1776-1874)

1. Uvodne, napomene

Premda je Političko-kameralni studij (*Studium politico-camerale*), koji je osnovan u Varaždinu na temelju reskripta kraljice Marije Terezije od 17. srpnja god. 1769, a tri godine kasnije premješten u Zagreb, bio prvi visokoškolski studij u Hrvatskoj na kojemu su se predavali predmeti, koji po svojim temama približno odgovaraju sadržaju nekih predmeta koji se i danas predaju na Pravnom fakultetu u Zagrebu, i predstavljao onu jezgru iz koje se kasnije razvio današnji Pravni fakultet u okviru Sveučilišta u Zagrebu, s obzirom na zadatak ovoga rada za nas nije ni od kakva značaja, jer su se na tom studiju izučavale samo znanost o policiji (zapravo znanost o upravnoj politici), znanost o trgovini (zapravo znanost o gospodarskoj politici) i znanost o financijama.²

Da bi riješila provizorij, koji je nastao u sustavu školovanja godine 1773. ukidanjem jezuitskog reda, Marija Terezija uvodi reskriptom od 5. kolovoza godine 1776, zadojena idejama prosvijećenog apsolutizma, pod utjecajem svog tjelesnog liječnika Nizozemca Van Swieten, novi sustav školovanja u Hrvatskoj (i Slavoniji, koja je u to vrijeme još odvojena od Hrvatske), smatrajući da je nastojanje oko obrazovanja mladeži prvenstveni zadatak kraljevske vlasti.

¹ Teorija i filozofija prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, Pravni fakultet u Zagrebu, knj. II, sv. 1, Zagreb: Pravni fakultet, 1996., str. 89-110.

² Vidi Vjekoslav Klaić, *Preteče sveučilišta, objavljeno u Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924 (Spomenica akademskog senata)*, Zagreb, 1925., str. 7. itd.; Vladimir Bayer, *Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u XVIII stoljeću (1769-1776)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 2 iz 1967. str. 208. itd.; Eugen Pusić, *Političko-kameralne nauke u 18-om stoljeću i Joseph von Sonnenfels*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 3-4 iz 1967. (Spomenica prof. Ferde Čulinovića), str. 412. itd.; Slobodan Štampar, *Ekonomska politika i financijska nauka Josepha von Sonnenfelsa*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 1 iz 1969., str. 65 itd.; Nikola Tintić, *Pravni fakultet u Zagrebu*, Spomenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, II, Zagreb, 1969, str. 21-63.

U Zagrebu bila je osnovana Kraljevska akademija znanosti (*Regia academia scientiarum*) zajedno s glavnom gimnazijom.³ Kraljevska akademija obuhvaćala je tri fakulteta: Teološki, Filozofski i novoosnovani Juridički (*facultas juridica*), u koji je uklobljen i dotadanji Političko-kameralni studij. Kao i prigodom popunjavanja profesorskih mjesta za sveučilište u Trnavi, koje je bilo glavno sveučilište u Ugarskoj, kandidati za profesore Kraljevske akademije morali su se podvrgnuti javnom natječajnom ispitu pred osobitim povjerenstvom, koje je onda najbolje kandidate preko kraljevskog vijeća predložilo kraljici na potvrdu. Mogli su postati profesorima i bez ispita samo oni kandidati kojih su sposobnosti bile opće poznate ili su već bili na glasu kao učeni ljudi, ali to se moralo dobro obrazložiti.

Novoosnovani Juridički fakultet imao je četiri profesorske stolice i to: 1. za crkveno ili kanonsko pravo, 2. za građansko pravo i teorijsko domaće (ugarsko) pravo, 3. za prirodno pravo, za javno opće i međunarodno pravo i 4. za političke i kameralne znanosti. Odlučeno je da profesori domaćeg (ugarskog) prava i prirodnog prava, zbog velikog opsega svojih predmeta, predaju 8 sati na tjedan.

2. Prirodno (naravno) pravo

Nakon što je znameniti S. Pufendorf u Heidelbergu god. 1661. poslao prvim javnim profesorom Prirodnog (naravnog) i međunarodnog prava,⁴ a od 1670. na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Lundu (Švedska), nastavljajući i razvijajući prirodnopravnu teoriju H. Grotiusa, koja se naziva "modernom teorijom ili školom prirodnog prava", bilo je na europskim sveučilištima uobičajeno da se predaje prirodno (naravno) pravo u svezi s međunarodnim pravom.

Kako je to vrijeme kad je vladajuća bila teorija prirodnog prava, o nekoj oštroj i jasnoj granici između prava i morala nije moglo biti ni govora, pa nas zato ne smije začuditi da je između 8 kandidata za prvog profesora Prirodnog prava, općeg javnog i međunarodnog prava (*ius naturalis, publici universalis et gentium*) novoosnovanog Juridičkog fakulteta Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu god. 1776. izabran svjetovni svećenik V i n k o K a l a f a t i ć (1776-1784), koji je ranije predavao logiku i metafiziku na Filozofskom fakultetu privremene akademije.

³ Vidi Vjekoslav K l a i ć , o . c . , te Vladimir B a y e r , o . c .

⁴ Prihvatio je profesuru međunarodnog prava i filologije, kasnije preimenovanu u prirodno i međunarodno pravo, na Filozofskom fakultetu nakon što je Pravni fakultet odbio njegovu molbu za mjesto profesora ustavnog prava.

Samuel P u f e n d o r f , *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*, Cambridge texts in the history of political thought, edited by J. Tully, translated by M. Silverthorne, Cambridge University Press, Cambridge - New York - Port Chester - Melbourne - Sidney, 1991., osobito XL, XVI ild.

Propisima o ustrojstvu cjelokupnog školstva u "Ugarskoj i njoj pripojenim zemljama", objavljenim u obliku tiskane knjige pisane latinskim jezikom pod naslovom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (Ustrojstvo odgoja i čitavog obrazovanja u ugarskom kraljevstvu i njemu pripojenim zemljama) iz 1777. - dalje *Ratio 1777.* - kraljica Marija Terezija određuje kao udžbenik za te predmete, kao i na bečkom i budimskom sveučilištu, knjigu Karla Antuna Martinija *De lege naturali positiones*, Vindobonae 1772, koja sadrži samo izlaganja o prirodnom (naravnom) pravu. Naime, to je vrijeme u kojem su nazivi *jus publicum universale* i *jus naturae et gentium* još uvijek sinonimi za *jus naturae*⁵

Nakon Kalafatića predavali su ovaj predmet na Juridičkom fakultetu: dr. Pavao Marković (1785-1810), dr. Konstantin Farkaš (1812-1822)⁶ dr. Antonije Albely (1826-1827)⁷ dr. Theodor Pauler (1839-1848)⁸ i dr. Emerik Šuhaj (1848-1850).⁹

⁵ Vidi detaljnije Vladimir Bayer, o. c., osobito str. 116-118.

⁶ U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalaze se dva njegova djela pisana latinskim jezikom: *Principia juris publici regni Hungariae, Zagrabiae*, 1818. i *Dissertatio juridica inauguralis de dignitate, praestantia, atque usu Jurisprudentiae Naturalis*, uz pridodane *Positiones ex universa Jurisprudentia*, Buda, 1812., posvećena zagrebačkom biskupu M. Vrbovcu.

⁷ Za njega bilježi V. Klaić, u cijelu cit. pod l, na str. 27, da je god. 1827. prešao na akademiju u Požun, ali da ni tamo nije zaboravio da je sin hrvatskoga naroda, jer je oporučno ostavio svoju knjižnicu akademskoj biblioteci u Zagrebu. O tome vidi i dr. Franjo Fancev, *Sveučilišna knjižnica*, objavljeno u *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924. (Spomenica akademičkog senata)*, Zagreb, 1925., str. 200.

Međutim, interesantno je napomenuti da se Albely ne spominje u registru autora ni u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci ni u Biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu, iako T. Pauler u svom djelu *Jog és államtudományok encyclopaediája*, Pest, 1865., na strani 15. u popisu literature navodi Albelyi: *Encycl. in Stud. iurid. polit. Introduct. Com. 1830.* Vjerojatno se radi o našem Albelyu, pa je čudno da se u njegovoj knjižnici, poklonjenoj akademičkoj biblioteci, nije našlo i njegovo vlastito djelo.

⁸ Pored djela navedenog u bilješci 6, pisanom nakon njegova odlaska iz Zagreba i prelaska na akademiju u Djuru, dr. Theodor (Tivadar) Pauler je napisao i djela *Asserta ex universa iurisprudentia et scientis politicis...*, Buda, 1836., te *Asserta e jure naturali et jure, publico hungarico*, Zagrabiae, iz 1845. i 1846.

⁹ Dr. Emerik Šuhaj napisao je *Dissertatio inauguralis juris gentium de legatis quam cum thesibus e scientiis iudicis et politicis*, Pestini, 1847, i u tezama ex *Jure naturali* deklarira svoje prirodnopravno shvaćanje: "*Objectivam existentiam Juris naturalis ipsa moralis hominis natura extra dubium ponit*" (str. 37.).

Po *Ratio 1777*. studij filozofije daje potrebnu prednaobrazbu za studij prava. Slušač mora najprije završiti dvije godine filozofskog tečaja (studija) pa tek onda može prijeći na pravni tečaj (studij). Studij na Juridičkom fakultetu trajao je dva godišnja tečaja, a pojedine katedre ostajale su po nekoliko godina ispražnjene.

Kraljevska je akademija znanosti u Zagrebu i njoj pridružena Glavna gimnazija, uređena kao i akademije u Ugarskoj, bila jedini viši nastavni zavod u Hrvatskoj, u neku ruku krnje sveučilište, sve do god. 1850. Josip II. je već god. 1784. iz Akademije izdvojio Teološki fakultet. Sve do god. 1848. na Akademiji se predavalo i ispitivalo na latinskom jeziku. U jesen god. 1848. Akademija je pohrvaćena, te se dvije školske godine (1848/49 i 1849/50) predavalo hrvatskim jezikom. Juridički i Mudroslovni (filozofski) fakulteti opstojali su do god. 1850., kad je austrijsko Ministarstvo prosvjete ukinulo dotadanju Kraljevsku akademiju znanosti.

3. Filozofija prava, s enciklopedičkim uvodom u pravo - i državnoznanstveni nauk

Filozofski fakultet bio je raspušten, a obvezatni kolegiji na njemu predavani preneseni u VII. i VIII. razred gimnazije. Međutim, istovremeno je pretvoren Juridički fakultet u samostalnu C. k. pravoslovnu akademiju, u kojoj su nastavili radom dotadanji profesori Juridičkog fakulteta.

Po privremenom propisu o uređenju C. k. pravoslovne akademije u Zagrebu, koji je car i kralj potvrdio 29. rujna god. 1850, C. k. pravoslovna akademija (K. k. Rechtsakademie) imala je trajati najprije tri, a kasnije četiri godine i po svom ustrojstvu i znanstvenoj osnovi znatno se razlikovala od Juridičkog fakulteta bivše akademije, i značila je daljnji korak prema stvaranju Pravnog fakulteta, koji bi bio izjednačen s onima na europskim sveučilištima. Oni koji su željeli steći doktorat prava morali su provesti tijekom četverogodišnjeg studija, koliko se tražilo za doktorat, najmanje 2 semestra na kojem austrijskom ili inozemnom sveučilištu. Međutim, god. 1855. Ministarstvo je prosvjete propisalo da pravnici koji su završili trogodišnji tečaj na Akademiji u Zagrebu, ako žele polagati doktorat prava, moraju na sveučilištu slušati, umjesto dosadašnja 2 semestra, 4 semestra i to pod posebnim nadzorom dekana, čime je znatno bio pogođen značaj i ugled ove akademije, jedinog višeg učilišta prava u svim jugoslavenskim zemljama, a interes potencijalnih slušača smanjen. Provodeći politiku opće germanizacije, koja je uzela maha na svim područjima, ministarstvo je iste godine odredilo da se predavanja i ispiti moraju održavati na njemačkom jeziku. No, nakon pada Bachova apsolutizma ponovno je nastavljeno s predavanjima na narodnom jeziku.

Jedan od "učevnih predmeta" na C. k. (kasnije samo Kraljevskoj) pravoslovnoj akademiji, bila je i Filozofija prava, s enciklopedičkim uvodom u pravo - i državnoznanstveni nauk, a predavao ga je dr. E m e r i k Š u h a j (1850-1867), "c. kr. red. jav. profesor i član povjerenstva za državne ispite" i to 10 sati tjedno.

Općenito govoreći, imajući na umu europska sveučilišta, uvod u pravoslovlje u enciklopedijskom smislu počeo je prvi predavati Martini god. 1685. na sveučilištu u Kielu, dok su u 18. stoljeću predavanja iz Enciklopedije već bila uobičajena na sveučilištu u Göttingenu. Međutim, predavanja Enciklopedije državoslovnih znanosti započela su kasnije, tek u 18. stoljeću.¹⁰

Kad je god. 1867. prof. Šuhaj napustio akademiju, njegove je predmete predavao, kao suplent najprije dr. Mirko Mikulčić, a od 1. veljače 1868. dr. Milan Makanec.

4. Enciklopedija pravo - i državoslovnih znanosti

Dugogodišnja nastojanja da se postojeća pravoslovna akademija reorganizira u pravoslovni (pravni) fakultet, koji bi imao biti kao neka matica oko koje bi se postupno okupilo buduće sveučilište, postigla su nakon brojnih molbi, predstavaka i izvješća bar djelomičan uspjeh, jer je kralj rješenjem od 30. kolovoza 1868. dopustio da se dotadnja akademija od tri tečaja (trogodišnja) proširi u akademiju s četiri tečaja (četirigodišnju) s izmijenjenom i proširenom znanstvenom osnovom, koja se odsada podudarala s programom Pravnog fakulteta u sveučilištu. Važna je praktična posljedica toga bila da se učenicima omogućio prijelaz s akademije na sveučilišta i obratno, te dopustilo pravnicima koji su apsolvirali na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu s primjerenim uspjehom da odmah pristupe pravo- i državoslovnim strogim ispitima (rigorozima) i promociji na svakom sveučilištu Monarhije.

U rujnu god. 1868. suplentom za Povijest prava, Enciklopediju i Feudalno pravo postao je dr. Mirko Mikulčić, dok je dr. Milan Makanec imenovan izvanrednim profesorom Rimskog prava.

Ime je dr. Mirka Mikulčića značajno za našu pravnu znanost, iako je on bio samo "namjestni učitelj" na Kraljevskoj pravoslovnoj akademiji i to samo kratko vrijeme, jer je on autor *Encyclopaedije pravo-državoslovnih znanosti* (Dio prvi: encyclopaedija pravoslovnih znanosti, Zagreb, 1869., tisak Dragutina Bokaua, 140 str. i Dio drugi: Encyclopaedija državoslovnih znanosti, Zagreb, 1870, tisak Lav. Hartmana i družbe, 40 str.), prvog sustavnog djela koje je imalo omogućiti uvod u pravo- i državoslovne znanosti i dati njihov prijeko potreban pregled, pisano hrvatskim jezikom.

U prvom dijelu, u Encyclopediji pravoslovnih znanosti, nakon uvodnih razmatranja o pojmu enciklopedije i enciklopedije pravo-državoslovnih znanosti, raspravlja u devet poglavlja o pravu i pravoslovlju, postavnom (pozitivnom) pravu, rimskom pravu, kanoničkom pravu, feudalnom langobardskom pravu, dalmatinsko-

¹⁰ Dr. Pauler Tivadar, *Jog és államtudományok encyclopaediája*, str. 12. i 13.

hrvatskom pravu, ugarskom pravu, međunarodnom postavnom (pozitivnom) pravu i umnom (prirodnom, naravnom) pravu. Dr. M. Mikulčić pristaša je škole prirodnog prava. Izlaganjima o pravu umnom posvetio je relativno mnogo prostora. Pod pravom umnim razumijeva skup svih načela i pravila potrebnih za opstanak društvenog života, koja se upoznaju jedino umom i to pogledom na narav čovjeka. Ono je uzvišenije a njegova načela nepromjenljiva i vječno istinita, te ne poznaju zemljopisnih granica. Kako pravo umno ima unutarnju valjanost, ima poslužiti kao mjerilo postavnog prava, kojem je i glavna zadaća da oživotvori pravo umno.

Drugi dio, Encyclopaedija državoslovnih znanosti, sadrži u pet poglavlja razvrstana razmatranja o državi i državoslovlju, političkim znanostima, metapolitici, unutrašnjoj politici, vanjskoj politici te povjesničkom državoslovlju. Postoji znatna razlika, i to ne samo po naslovima tema nego i u sadržaju, između onoga što se danas obično izučava u teoriji države i onoga što je obuhvaćeno u ovom dijelu.

Za sustavno raspoređivanje izloženog gradiva dru. Mikulčiću je kao uzor poslužilo djelo njegova učitelja dr. Tivadara (Theodora) Paulera *Jog és államtudományok encyclopaediája* (napisano kad je dr. Pauler već bio profesor na Akademiji u Đuru). No i po svom prirodnopravnom pravnofilozofskom pristupu i argumentaciji blizak je Pauleru, a vrlo često se i na njega poziva, i zato se ne može reći da djelo krasi originalnost. Ali ako imamo u vidu, kada je i u kojim prilikama ovo djelo stvoreno, to nas nimalo ne čudi; dapače, bilo bi čudno kad bi jedan ovakav za naše prilike pionirski rad bio posve originalan. Djelo je tiskano niti 10 godina nakon definitivnog uvođenja hrvatskog jezika kao nastavnog jezika na Pravoslavnoj akademiji. Njegovi prethodnici ne samo da nisu stvorili sustavno djelo pisano hrvatskim jezikom nego uopće nisu na tom području ništa napisali na hrvatskom, ili se bar do današnjeg dana nije sačuvalo. Stoga je dr. Mikulčić sigurno naišao i na velike jezične teškoće, jer u to vrijeme još nije postojao izgrađen rječnik izraza za ovu znanstvenu materiju. Neki termini koje je uveo kasnije posve su napušteni (na pr. pravo umno, pravo postavno itd.). No, ovo je djelo i opsegom daleko nadmašilo latinski pisane radove njegovih prethodnika, koji su se svodili na "*assertiones*" i "*theses*".

Na mjesto dra. M. Mikulčića, kao "namjestili učitelj" Povijesti prava, bio je imenovan dr. Ignjat Brlić, a zatim predavanje Povijesti prava preuzima dr. Mihajlo Posilović,¹¹ koji od 20. travnja 1870. kao suplent predaje i Pravnu enciklopediju.

¹¹ Dr. Mihajlo Posilović napisao je *Sätze aus den Hauptgebieten der Rechts- und Statswissenschaften*, Wien, 1870., i svoj pravnofilozofski credo iznosi u postavkama: "I. Die Theorie, welche das Volksbewusstsein als eine nur dem Gewohnheitsrechte eigene Quelle aufstellt, ist einseitig, weil jenes von allen Arten der Rechte die letzte Quelle ist. 2. Jedes Recht muss sich auf die Macht basiren, wodurch aber die Giltigkeit der historischen

Nakon što su kraljevskim rješenjem od 30. siječnja godine 1871. na Pravoslavnoj akademiji bili ukinuti polugodišnji i godišnji ispiti, te uvedeni "indexi lectionum", odgovarala je akademija pravnim fakultetima u sveučilištima ne samo po svom ustrojstvu i nastavnom planu nego i po ispitnom režimu.

II. Od osnutka Sveučilišta do kraja II. svjetskog rata (1874-1945)

1. Uvodne napomene

Dugogodišnja nastojanja oko osnivanja Sveučilišta konačno su urodila plodom. Dne 8. travnja god. 1869. kralj je sankcionirao Zakonski članak o utemeljenju sveučilišta u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu, a 5. siječnja god. 1874., za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, i Zakonski članak hrvatskog Sabora "ob ustrojstvu Sveučilišta Franje Josipa I", kojima su udareni temelji prvom u pravom smislu sveučilištu na slavenskom jugu. Sveučilište je u početku imalo Bogoslovni, Pravo-državoslovni i Mudroslovni (Filozofski) fakultet.¹²

Međutim, utemeljeno je i stanovište, da je temelj Sveučilišta položen Poveljom Leopolda I. od god. 1669., kojom su zagrebačkoj isusovačkoj akademiji podijeljena sva prava, privilegije i osobita jurisdikcija, koja su u to vrijeme uživala sveučilišta u Kolnu, Beču, Mainzu, Ingolstadtu, Pragu, Olomucu, Gracu, Trnavi i Košicama, a među ostalim i pravo podjeljivati doktorate, licencijate, magisterijate i bakalaureate na temelju prethodnog strogog ispita.

Po tom mišljenju, god. 1874. radilo se samo o oživljavanju njegovu, kao da ono postoji već od Povelje cara i kralja Leopolda I. od 23. rujna 1669., samo ne u tom obliku i potpunosti kako bi trebalo biti.¹³

Rechte nicht ausgeschlossen ist. 3. Der Staat würde als blosser Rechtsstaat seiner Aufgabe nicht genügen." Napominjem, da je to doslovni preslikani tekst iz njegove doktorske disertacije za postignuće doktorske časti na Sveučilištu u Beču tiskane u Beču u njegovoj vlastitoj nakladi i da pojedini u njoj upotrijebljeni izričaji nisu u skladu s gramatičkim i pravopisnim pravilima suvremenog njemačkog jezika (*auf der Macht, Gültigkeit, basieren*).

¹² V. Vjekoslav Klaić, *Postanje, i razvitak sveučilišta, Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924 (Spomenica akademičkoga senata)*, Zagreb, 1925; Milivoj Maurović i Marko Kostrenčić, *Juridički fakultet, Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924 (Spomenica akademičkog senata)*, Zagreb, 1925; Nikola Tintić, o. c.

¹³ Poblje o tome kao i o razlozima zbog kojih se dosad Povelja od 23. rujna 1669. nije smatrala činom osnivanja hrvatskog sveučilišta vidi: Vladimir Bazala, *Od kada postoji sveučilište u Zagrebu, Povelja cara i kralja Leopolda I od 23. rujna 1669*, Zagreb, 1942, izd. Hrvatsko sveučilišno društvo u Zagrebu, tisak Narodne tiskare Zagreb.

Zak. članak ob ustrojstvu sveučilišta od 5. siječnja god. 1874. je u 49 propisao koji "glavni nauci" se imaju učiti na Pravo- i državoslovnom fakultetu, a među njima je i Enciklopedija pravo- državoslovnih znanosti na I. godini i Filozofija prava na II. godini studija.

Od osnutka Fakulteta osnovna je znanstveno-nastavna jedinica katedra (stolica), koja u početku u pravilu obuhvaća više predmeta. Tek se kasnije razvitkom akademskog studija i pojedinih znanstvenih disciplina postupno izdvajaju pojedini predmeti iz postojećih katedri i za njih se osnivaju kraljevom privolom, odnosno kasnije samo zakonom, nove katedre. Što je specijalizacija više napredovala, to se sve više smanjivao broj predmeta obuhvaćenih u jednoj katedri, tako da danas načelno imamo onoliko katedri koliko ima općeobveznih predmeta prema nastavnom planu. Zato nakon osnutka Pravo- i državoslovnog fakulteta nisu osnovane ni posebne katedre za Enciklopediju i metodologiju prava i Filozofiju prava, već je Enciklopedija i metodologija prava našla svoje mjesto u okviru Katedre za Opću pravnu povijest, Feudalno pravo i Enciklopediju i metodologiju prava, a Filozofija prava je bila obuhvaćena u Katedri za Kazneno pravo i postupak, te Pravnu filozofiju (Filozofiju prava).

2. Enciklopedija i metodologija prava

Enciklopedija i metodologija prava predavala se kao jednosemestralni kolegij od škol. god. 1874-1926. 3 sata ijedno (samo u škol. god. 1883. 2 sata tjedno) i to od škol. god. 1874-1894. u ljetnom, a od 1895-1925. u zimskom semestru. Kako je sveučilišnim zakonom od 1. prosinca godine 1894. usvojeno načelo da su za slušače obvezni oni predmeti koji se ispituju na državnim ispitima, a hoće li uz ove biti obvezni još i drugi, to da će odrediti vlada naredbom nakon što sasluša profesorski zbor, postala je Enciklopedija i metodologija prava neobvezatan predmet, jer nije bila predmet državnog ispita.

Kraljevskim rješenjem od 27. travnja god. 1874, iz redova nastavnika bivše Kraljevske pravoslavne akademije, imenovana su na Pravo- i državoslovnom fakultetu tri profesora: dr. Stjepan Spevec za Rimsko pravo, dr. Aleksandar Bresztyenszky za Građanski parbeni i izvanparbeni postupak i Ugarskohrvatsko građansko pravo i dr. Blaž Lorković za Političku ekonomiju, ustavnu i upravnu politiku. Kako su oni prema prijelaznim ustanovama Zak. članka od 5. siječnja god. 1874. (82 st. 2) glede popunjenja ostalih katedri imali prava i dužnosti profesorskog zbora, na njihov je prijedlog kraljevskim rješenjem od 24. kolovoza god. 1874. među ostalim profesorima našeg fakulteta, imenovan češki učenjak dr. Jaromir Haněl, kr. javnim redovitim profesorom Opće pravne povijesti, Feudalnog prava, te Enciklopedije i metodologije prava. Prof. J. Haněl je god. 1874. bio izabran pravim članom Jugoslavenske akademije u Zagrebu, a u škol. god. 1877/78. bio je dekan Pravodržavoslovnog fakulteta. On je predavao Enciklopediju i metodologiju prava od osnutka Sveučilišta do zaključno škol. god. 1880/1, kada napušta Zagreb, postoje 21. III. god. 1881. imenovan profesorom

Austrijske pravne povijesti na sveučilištu u Pragu. Nažalost, s područja enciklopedije i metodologije prava nije napisao ni jedan rad.

Nakon odlaska prof. Hančla s našeg Fakulteta, Enciklopediju i metodologiju prava suplira u škol. god. 1881/2, i 1882/3. redoviti profesor Općeg državnog prava, Međunarodnog prava i Hrvatsko-ugarskog državnog prava dr. Josip Pliverić. U škol. god. 1881/2, 1889/90. i 1895/6. biran je za dekana Pravo-državoslovnog fakulteta, a u škol. god. 1892/2. i 1904/5. za rektora Sveučilišta.¹⁴

U svom znanstvenom radu posebnu je pažnju prof. J. Pliverić posvetio izučavanju odnosa između Hrvatske i Ugarske, a kad je Georg Jellinek u svom znamenitom djelu *Die Lehre von den Staatenverbindungen* naveo da Hrvatska s pravne strane nije država, već ugarska pokrajina sa širokom autonomijom, koja se doduše može mijenjati samo s privolom Hrvatske, našao se ponukanim da s njim započne znanstveno dopisivanje dokazujući da Hrvatska ima sva tri pravno relevantna obilježja države: teritorij, narod i državnu vlast. Tom prepiskom kao i nizom znanstvenih rasprava i članaka, u kojima je iznio svoju teoriju po kojoj Hrvatska i Ugarska sastavljaju na međunarodnom ugovoru utemeljenu realnu uniju, u kojoj je Hrvatska pridržala svoju suverenost usprkos političkoj hegemoniji Ugarske, došao je na glas i izvan naše domovine i dobio pohvale i priznanja od najistaknutijih autoriteta na području državnog prava.

Prof. J. Pliverić se zalagao i za primjenu razdvajanja sudstva od uprave u Hrvatskoj, smatrajući ga nužnom pretpostavkom za osiguranje individualne slobode, osobe i imetka u onoj mjeri, koliko je to kod ljudi uopće moguće.¹⁵

Rješenjem zemaljske vlade od 28. kolovoza god. 1883. podijeljena je *venia legendi* iz Opće pravne povijesti i Enciklopedije i metodologije prava dr. Franji Josipu Spevcu, koji je god. 1884. postao izvanrednim, a god. 1886. javnim redovitim profesorom ovih predmeta. Prof. P. J. Spevec je god. 1892. prestao predavati Opću pravnu povijest i preuzeo Katedru građanskog prava, ali

¹⁴ Prigodom instalacije za rektora Sveučilišta, dr. Josip Pliverić je održao govor, posvećen i danas veoma aktualnoj temi: reformi sveučilišta, a napose reformi pravnog studija. Instrukтивna je i Swale vrijedna temeljitost i opsežnost argumentacije, kojom se, primjenom komparativne metode, brane izneseni stavovi, premda ovaj govor, izrečen u obranu sustava studija prava utemeljenog na velikom broju povijesnih i dogmatskih predavanja, odiše tradicionalizmom i konzervativizmom ("... najbolja je univerzitetska politika konzervativna... ") dopuštajući reformu pravne obuke samo u nekim nebitnim pitanjima. (*Govor sveučilišnog rektora dra. Josipa Pliverića prigodom njegove instalacije*, Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu, br. 11 iz 1892., str. 579-612).

¹⁵ Dr. Josip Pliverić, *O sjedinjenju sudstva s upravom*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, br. 11 iz 1882. razdjel A str. 660 itd. i B str. 690 itd.

Enciklopediju i metodologiju prava predaje do zaključno škol. god. 1895/96. Bio je dekan u škol. god. 1891/2. i rektor u škol. god. 1895/6.

Na području enciklopedije i metodologije prava napisao je raspravu *O pravu i pravednosti* (Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, br. 7 iz 1896.). Pod pravom, kaže prof. F. J. Spevec, razumijevaju se pravila za zajednički život ljudi, za njihovo međusobno ponašanje; ono se razlikuje od ostalih društvenih normi "po svojoj intenciji da vrijedi formalno kao prinudno pravilo bez obzira na privolu onih, koji su mu potčinjeni" (str. 391). Razlika nije u faktičnoj snazi jednih i drugih pravila, već u formalnom svojstvu; pravo hoće da formalno vrijedi kao prinudna norma nezavisno od privole onih za koje postoji, a ostala pak pravila vrijede samo na osnovi privole onih, koje obvezuju. Ovakvo gledanje upire se na Stammlerovo shvaćanje prava.¹⁶ Pojam pravednosti, međutim, širi je nego pojam prava i nije posebni izvor prava, već njegovo mjerilo. "Kada... ispitujemo pravednost pravnih norma, onda ispitujemo da li se njihov sud o vrijednosti dotičnih osoba i odnošaja slaže s našim sudom o toj vrijednosti" (str. 395). Prema tome pravednim ćemo smatrati pravo, koje se slaže s našim sudom o vrijednosti osoba i odnošaja, na koje se odnosi to pravo, koje se slaže s onim, što glede tih osoba i odnošaja smatramo istinom. Kako je stvaranje ovog suda o vrijednosti pod utjecajem različitih faktora, koji nisu uvijek isti i nepromjenljivi, i kod svih ljudi isti, to su i nazori o pravednosti različiti ne samo kod različitih naroda nego i kod istog naroda i u isto doba, kod različitih društvenih slojeva, političkih i religioznih stranaka, te pojedinih individua. Sadržaj prava ne može jednako zadovoljiti sve one interese, što međusobno konkuriraju, pa je ono za neke pristrano, nepravedno. No, ono nastoji da izmiri te međusobno konkurirajuće interese, kako najbolje znade i pokazuje se kao ugovor o međusobnom miru, kao kompromis, pa odatle u pravu one često različite, djelomice oprečne predodžbe o pravednosti.

Dr. Milivoj Maurović je dekretom bana od 21. veljače god. 1894. postao privatnim docentom Opće pravne povijesti, kraljevskim rješenjem od 21. kolovoza god. 1894. izvanrednim profesorom Opće pravne povijesti i Ugarskog privatnog prava, a od zimskog semestra škol. god. 1896/7 preuzima i kolegij Enciklopedije i metodologije prava i predaje ga do svoje smrti god. 1926. Redovitim profesorom navedenih predmeta postao je kr. rješenjem od 16. travnja god. 1897. Izabran je u tri navrata za dekana: škol. god. 1898/9, 1904/5. i 1920/1, za rektora škol. god. 1907/8, a od god. 1915. bio je pravi član Jugoslavenske akademije.

Bilo je krajnje vrijeme da se iz ove opsežne i kompleksne katedre izdvoje neki predmeti, jer je ovakvo gomilanje predmeta preopterećivalo nastavnike, a

¹⁶ Recht ist die ihrem Sinne nach unverletzbar geltende Zwangsregelung menschlichen Zusammenlebens" (R. Stammler, *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*, Leipzig, 1896. str. 498).

"množina i raznolikost predavanja stoje u obratnom razmjerju sa znanstvenom specifikacijom profesora, pa (da) takove akrobatizme ne običaju činiti profesori ozbiljni i radini".¹⁷ Prof. M. Maurović se zalagao da se što prije izdvoji iz kolegija Opće pravne povijesti prikaz domaće pravne povijesti i uvede Hrvatsko-ugarska pravna povijest kao posebni obligatni kolegij, koji bi bio predmetom I. državnog ispita, te da se umjesto neobligatne Enciklopedije i metodologije prava uvede obligatni kolegij pod naslovom Uvod u pravo i državoslovne nauke.¹⁸ U to se vrijeme prof. M. Maurović još ne bori za osnivanje katedre za Hrvatsku već Hrvatsko-ugarsku pravnu povijest, jer je svjestan, da bi Mađari u svom šovinizmu spriječili da kralj dade za njeno osnivanje neophodno odobrenje.¹⁹ Međutim, god. 1911. stvar je bila dozrela i na prijedlog prof. M. Maurovića, zaključkom nastavničkog vijeća i kraljevskim rješenjem od 28. VII. god. 1911. iz kolegija Opća pravna povijest izdvojen je predmet Hrvatska pravna povijest i osnovana posebna katedra. Doista je simptomatično za tadanje prilike u Hrvatskoj da u XIX. stoljeću, kad povijest doživljava najveći uspjeh i daje svoj pečat društvenim znanostima, pa tako i na području pravne znanosti povijesnopravna škola isticanjem "narodnog duha" kao izvora prava naglašava načelo nacionalnosti prava u evolutivnom razvoju prava, izučavanje nacionalne državopravne povijesti nije moglo izboriti svoje zasebno mjesto u nastavnom planu na Pravo- i državoslovnom fakultetu.

S područja enciklopedije i metodologije prava nije nam ostavio ni jedan svoj rad.

U škol. god. 1926/7 Enciklopediju i metodologiju prava suplira dr. M a r k o K o s t r e n č i ć,²⁰ redoviti profesor na katedri za Pravnu povijest Srba, Hrvata i Slovenaca (ranije katedra za Hrvatsku pravnu povijest).

U škol. god. 1927/8 predavanja iz Opće pravne povijesti i Enciklopedije i metodologije prava, te Enciklopedijsko uvođenje u pravne nauke u seminaru preuzima dr. M i h a j l o L a n o v i ć²¹ (od 7. kolovoza god. 1927. izvanredni profesor, a od 5. kolovoza god. 1928. redoviti profesor), koji od škol. god. 1928/9 predaje i Privatno pravo Tripartita s osobitim obzirom na razvitak u hrvatskim i

¹⁷ Govor sveučilišnog rektora dra. Josipa Pliverića cit. u bilješki pod 13.

¹⁸ Dr. Milivoj M a u r o v i ć, *Neka pitanja o reformi pravo-državoslovnog studija*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, br. 8 i 9 iz 1909, str. 697 itd.

¹⁹ V. Dr. Marko K o s t r e n č i ć, *Milivoj Maurović (nekrolog)*, Zagreb, 1927. str. 15 itd.

²⁰ O životu i radu, te bibliografiju radova prof. M. Kostrenčića v. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 3-4 iz 1962 (Spomenica prof. Marku Kostrenčiću).

²¹ Bibliografiju radova prof. M. Lanovića vidi u Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu br. 2 iz 1968., str. 218 itd.

srpskim krajevima. Enciklopedija i metodologija prava (2 sata tjedno) su neobvezatni, a nastava se obavlja samo u zimskom semestru na prvoj godini studija.

3. Enciklopedija prava - Uvod u pravne nauke

Međutim, kako Opća uredba o univerzitetima nije predviđala predmet Opću pravnu povijest, to je na prijedlog Fakulteta ministar prosvjete ukinuo Opću pravnu povijest; i umjesto Opće pravne povijesti i Enciklopedije i metodologije prava u jesen god. 1933. uveden je kao obvezatan ispitni predmet Enciklopedija prava. Enciklopedija prava: osnovni i opći pravni pojmovi, kao dvosemestralni predmet (u jednom semestru 3 sata, a u drugom 2 sata tjedno) s Enciklopedijskim uvođenjem u pravne nauke u seminaru (1 sat tjedno u oba semestra) predaje se na prvoj godini pravnog studija. U škol. god. 1944/5. predmet se zove Uvod u pravne nauke i predaje se 3 sata tjedno. Enciklopediju prava odnosno Uvod u pravne nauke predaje prof. M. Lanović (koji je na sjednici nastavničkog vijeća od 12. studenoga god. 1938. izabran i za redovitog profesora Crkvenog prava) sve do svog prisilnog prijevremenog umirovljenja 11. lipnja god. 1946. Umirovljenjem prof. M. Lanovića Enciklopedija prava prestaje biti nastavni predmet na ovom fakultetu. Prof. M. Lanović je bio izabran dekanom škol. god. 1929/30, 1934/5, 1942/3 i 1943/4.

Prof. M. Lanović napisao je *Uvod u pravne nauke*, Zagreb, 1934. udžbenik za ovaj predmet. Nakon pristupa (pojam nauke, podjela nauka, pravo kao nauka, pregled razvoja pravne nauke i predmet uvođenja u nauku o pravu), slijedi najprije izlaganje osnovnih pravnih pojmova (pravo, pravna vlast, volja u pravu, pravna rečenica, država, vrela prava, tumačenje prava, pravni odnosi i adresat pravne norme), a zatim općih pravnih pojmova (državno pravo, međunarodno pravo, crkveno pravo, krivično pravo, građansko pravo, upravno pravo i procesno pravo). S opsežnim popisom književnosti, te abecednim stvarnim kazalom knjiga ima 435. stranica.

Prof. M. Lanović kao pristaša formalne pozitivističke teorije slušanja o osnovnom pojmu prava, pojmovno obilježje prava ne traži u unutrašnjoj sadržini njegovih normi, već u vanjskoj osebnosti njegovih pravila shvaćajući pravo kao skup normi pravne vlasti tj. relativno trajne najviše vlasti, koja obično i uspješnije negoli ikoja druga opsežno i duboko regulira životne odnose svojih podanika, koju obično slušaju njeni podanici više negoli ikoju drugu vlast. Efikasnost nije bitno svojstvo pravne norme. Pravilo je pravne vlasti i onda obvezatna pravna norma, ako ga se rijetko ili uopće nikada ne sluša. Društvo je zajednica ljudi, koja nastaje pokoravanjem izvjesnim normama, a država je ono društvo koje nastaje pokoravanjem pravnim normama pravne vlasti. Kako čovjeka bez društva nema, tako ne može postojati ni društvo bez pravne vlasti, stoga je tako široko shvaćena država, drži prof. M. Lanović, imanentna ljudskoj prirodi: prva je država nastala s prvim ljudskim društvom, a posljednja će nestati s posljednjim "jer dok su ljudi

ljudima, njihovo će društvo uvijek biti nejednakom zajednicom vladajućih i vladanih, i nikada neće svi vladani biti, stvarno, ravnopravnim dionicima vlasti". O vremenskom prioritetu između prava i pravne vlasti (države) ne može se ozbiljno govoriti, jer su to korelativni pojmovi, od kojih nijedan ne može bez drugoga stvarno postojati ni jedan čas u realnom svijetu. Međutim, pravna je vlast logički prius prava, jer iako nema ni pravne vlasti bez normi što ih je ona postavila, kao ni normi bez vlasti koja ih je donijela, ipak u logičnom slijedu našeg mišljenja dolazi prvo subjekt stvaranja, tvorac, a onda tek objekt stvaranja. Pravna vlast nije nikakva juridička tvorevina, nego jedna socijalna pojava, kojoj treba temelj tražiti u nepreglednom nizu najrazličitijih uzroka društvenog razvoja uopće. Međutim, tim čimbenicima socijalnog razvoja uopće bavi se sociologijom, dok je za pravnu nauku, ističe prof. M. Lanović, opstojnost pravne vlasti samo socijalna činjenica s kojom ona kao takvom računa i koja joj služi kao polazna točka. Kako za egzistenciju pravne vlasti nije važno zašto se njene norme slušaju, već je odlučno samo da joj se podanici stvarno pokoravaju, a osim toga ima i nesankcioniranih pravnih pravila, to prinuda nije bitna pojmovna značajka pravne vlasti i prava, već samo redovna pratilica pravnih pravila, dakle, "naturale" a ne "essentiale" prava.

Prikazujući logičnu strukturu pravne norme, prof. M. Lanović zabacuje teoriju imperativa, jer drži da se njome ne može objasniti pravna vezanost pravne vlasti (države). Naime, pravna vlast ne regulira samo ponašanje svojih podanika, nego postavlja i norme za svoje vlastito ponašanje, i ako ne želimo poreći pravni značaj normama kojima je uređeno ponašanje pravne vlasti, nikako ne možemo poistovjetiti pravnu normu s zapovijedi, jer se normiranje vlastitog ponašanja logično ne može nazvati zapovijedanje samome sebi. No, ne prihvaća ni Kelsenovu teoriju, da pravna norma uopće ne može biti zapovijed, već samo hipotetski sud o uvjetnoj državnoj volji, jer njemu vrelo prava nije u normativnoj volji države, nego u psihološkoj volji pravne vlasti. Ni prava, ni pravnog poretka, smatra prof. M. Lanović, bez zapovijedi ne može biti, ali za konstrukciju pravnog poretka ustavne države ne dostaju same imperativne norme, već se traže i promitivne norme (norme obećanja).

Prof. M. Lanović je između dvije krajnosti: teorije o pravnom poretku kao zaokruženoj logičnoj cjelini u kojoj nema nikakvih praznina, prema kojoj se djelatnost suca svodi isključivo na primjenjivanje prava i teorije o slobodnom sudačkom stvaranju prava, koja suca stavlja u prvi red pravotvornih čimbenika, a zakon smatra samo planom budućeg pravnog poretka, pošao srednjim putem ističući da je sudac samo sekundarno pravno vrelo, da suđenje kao i svako drugo autoritativno rješavanje pravnih pitanja znači izvjesno postavljanje konkretnih pravnih pravila, koja postaju općeobvezatnim pravnim normama samo ako ih pravna vlast izričito ili prešutno usvoji. Shvaćanjem da postoje ne samo opće već i pojedinačne pravne norme i isticanjem stvaralačke djelatnosti provedbe, prof. M. Lanović priklonio se Merkl-Kelsenovoj teoriji stupnjevanja (*Stufentheorie*), kojoj primjena postojeće pravne norme višeg ranga znači i stvaranje nove pravne norme nižeg ranga.

Kako vlast međunarodne zajednice, koja je jedinim unutrašnjim vrelom postanka općeobveznih normi međunarodnog prava, nema ni jedne od bitnih značajki pravne vlasti, ne može se smatrati pravnom vlašću; budući da su pravne norme samo one norme koje potječu od pravne vlasti slijedi, da se ne može priznati ni načelima tzv. općeg međunarodnog prava nikakav pravni značaj. Kako opće međunarodno pravo nije uopće nikakvo pravo, ne može se ni posebni međunarodni ugovor samo zato pravnim smatrati, što opća međunarodna norma traži njegovo izvršenje. Međunarodni su propisi, smatra prof. M. Lanović, i po ličnostima začetnika i po krugovima obveznika, a i po predmetima reguliranja, posve osebujne norme; kakve, to je teško reći, ali pravne sigurno nisu.

Autor iscrpno i vješto prikazuje najvažnija mišljenja o osnovnim pravnim problemima, stručno i kritički ih ocjenjuje i iznosi vlastiti stav, te time znatno doprinosi produbljivanju tih problema u našoj stručnoj književnosti.

4. Pravna filozofija - Filozofija prava

Predmet Pravna filozofija predavao se samo u zimskom semestru i to u škol. god. 1874. 4 sata tjedno, a od škol. god. 1875-1924. 3 sata tjedno.

Kako je zakonom iz 1874. prihvaćen sustav stjecanja doktorata prava na osnovi položena tri stroga ispita (rigoroza), Naredbom Odjela za bogoštovlje i nastavu kr. hrv. -slav. -dalm. zemaljske vlade od 18. ožujka god. 1875. određeno je bilo, da se na III. rigorozu ispituje i Filozofija prava.

Nakon što je stupio na snagu zakon od 1. prosinca god. 1894. Pravna je filozofija postala neobvezatan predmet, budući da nije bila predmet državnog ispita. Međutim, zaključkom profesorskog zbora od 5. prosinca godine 1908. potvrđenog rješenjem zemaljske vlade od 9. ožujka god. 1909, pretvorena je u obvezni predmet.

Prigodom otvaranja sveučilišta Katedra Pravne filozofije i Kaznenog prava i postupnika nije bila popunjena profesorom, već je u škol. god. 1874/5 nastavu obavljao "honorarni" docent dr. Napoleon Špun-Stržić.

U škol. god. 1875/6 do 1895/6 nastavu ovih predmeta vodi dr. Janko Čakanić,²² koji je imenovan namjestiti m profesorom naredbom kr. zemaljske vlade od 26. kolovoza god. 1876, javnim izvanrednim profesorom "previšnjim" rješenjem od 14. listopada god. 1877, a javnim redovitim profesorom "previšnjim" rješenjem od 4. prosinca god. 1881. Prof. J. Čakanić biranje u dva navrata za dekana: u škol. god. 1882/3 i 1890/1. Oporukom je imenovao svojim nasljednicima

²² O životu i radu prof. Čakanića vidi dr. Josip Šilović, *Dr. Janko Čakanić (nekrolog)*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, br. 7 iz god. 1898., str. 441 itd.

na jednake dijelove Maticu hrvatsku i Mensu akademičku da bi olakšao studij siromašnjim studentima.

U Biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu sačuvalo se njegovo djelo *Pravna filozofija* s. a. tj. njegova u obliku skripata rukom pisana predavanja.

U uvodu u ovo svoje djelo pisac određuje odnos pravne filozofije prema općoj filozofiji, te njezin cilj i svrhu. Opća filozofija traži opću istinu. Istina je - kaže prof. J. Čakanić - cilj i svrha filozofije. Pravna filozofija je dio opće filozofije, i ona traži istinu u pravu. Vrijednost pravnofilozofskog sistema presuđujemo prema tome je li ili nije našao istinu, i ako nije našao istinu, u koliko joj se približio. Međutim, istina se traži raznim putem, što nam najbolje dokazuje povijest filozofije.

Raspored gradiva u ovom djeluje ovakav: Uvod, I. dio (Stari vijek): a) istočni narodi (Indi, Asirci, Kinezi i Židovi), b) Grci (Heraklit, sofisti, Sokrat, kinici i kirenejci, Platon, Aristotel, stoici, epikurejci, skeptici), c) Rim (Cicero, Seneka), d) kršćanstvo (Augustin), II. dio (Srednji vijek): Toma Akvinski, Dante, Marsilije, Machiavelli, monarchomachi, Morus, Bodin, reformatori, F. Bacon, III. dio (Novi vijek): Grotius, Hobbes, Spinoza, Pufendorf, Thomasius, Leibnitz, Ch. Wolff, Locke, Hume, Bentham, Mill, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Kant, Fichte, spekulativna škola (Schelling i Hegel), teološka škola (Stahl), historička škola (E. Börk i Savigny), najnoviji filozofi (Herbart, Schopenhauer, Krausee), empirijsko-politički sistemi (Ihering, F. Dahn), razvitak socijalizma i komunizma (Saint Simon, Bazard, Fourier, L. Blanc, Cabet, Proudhon, Owen, Engels, Marx, Lassalle, Schulze-Delitsch).

Ovo djelo je kratko i nepotpuno. Ne može se na osnovi danih interpretacija, pa ni kritičkih osvrtu, jasno ustanoviti idejnu usmjerenost pisca. Ovo bi bio samo priručnik povijesti pravnofilozofskih misli. Ako je, kako ovaj pisac u početku govori, cilj filozofije prava da "traži istinu u pravu" onda se ovaj priručnik uopće ni približno nije uputio prema tom cilju. Problema i značajnih pitanja, kojima obiluje pravna filozofija, ovdje uopće nema.

Nakon što se god. 1890. habilitirao za kazneno materijalno pravo, predaje dr. Josip Šilović²³ od škol. god. 1890/1. do 1893/4. u okviru ove katedre najprije Kazneno pravo - posebni dio. No, kako je 7. ožujka god. 1894. imenovan redovitim profesorom Građanskog parbenog i izvanparbenog postupka, napušta ovu katedru da bi joj se 12. travnja god. 1897., nakon umirovljenja prof. J. Čakanića, ponovno vratio, ovoga puta definitivno. Prof. Šilović redoviti je profesor na Katedri Pravne

²³ O njegovom životu i radu vidi: Dr. E. Miler, *Dr. Josip Šilović*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, knjiga I, br. 4 iz god. 1913., str. 319 itd.; Dr. Stanko Frank, *Josip Šilović (Osvrt na njegov naučni rad prigodom sedamdesetoga rođendana)*, Mjesečnik pravničkoga društva br. 11 iz god. 1928., str. 472 itd.

filozofije, Kaznenog prava i postupnika od škol. god. 1897/8 do 1923/4, kad je umirovljen, dakle neprekidno 26 godina. Za dekana je izabran tri puta: škol. god. 1896/7, 1903/4 i 1911/2, a za rektora škol. god. 1898/9.

Prof. J. Šilović je u svom radu *Anarkizam i kazнено pravo*,²⁴ jedinom tiskanom objavljenom radu koji neposrednije zadire u sferu pravne filozofije, kritički izložio anarhističku doktrinu, zatim nazore propagande čina i konačno kaznene ustanove, koje su u njegovo vrijeme već bile donesene i koje se predlagalo protiv te propagande, te pri tome izrazio svoje shvaćanje da čovječanstvo nikada neće moći biti bez države, njenog zakonodavstva, njene kaznene i prisilne vlasti.

U uvodu svoga djela *Pravna filozofija*, pisanom u obliku skripata iz god. 1907, u izdanju dr. I. Andresa, M. Fritza i drnd. S. Kosa, (primjerak toga djela nalazi se u Biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu) prof. Šilović ističe, da iako je pojam filozofije teško definirati, može se reći da pod tim podrazumijevamo plod razmišljanja o najvažnijim problemima tj. o biću, početku, svrsi i vrijednosti stvari, kao i plod moralnog htijenja. Filozofija je znanost o principima svega što bivuje i što se događa, a ide za tim da dokuči pravo i istinito znanje. Budući da se proteže na sve što može biti objektom znanja, ona je univerzalna znanosti, ali je ujedno i moralna znanost, ukoliko obuhvaća u sebi ono specifično idealno i pravo znanje za kojim teži. Svrha je filozofije postignuće istine - znanja, a da bi cilj dostigla, mora imati i poznavati put, pravila spoznaje. Ova nauka spoznaje je logika. Prema objektu spoznaje filozofija se dijeli na filozofiju naravi (*Naturphilosophie*) i filozofiju duha (*Geistesphilosophie*). Objektom zamjećivanja i spoznaje kod prve je vanjski svijet i izvanjsko bitisanje, a kod druge ljudska nutrina, psiha ili duh u širem smislu. U filozofiju duha spada i filozofija prava. Zadatak je filozofije prava da determiniziranjem - označenjem ideje prava steče siguran normativ za prosuđivanje postojećih prava i pravnih sistema, dakle filozofsko istraživanje o pojmu i bivstvu prava i pravnog odnošaja.

Nakon ovih uvodnih razmišljanja o pojmu i diobi filozofije, te mjestu i ulozi filozofije prava u filozofskom sustavu, prof. J. Šilović uistinu se nije uputio u izlaganje pravne filozofije, već prije povijesti filozofije prava. Djelo nevjerojatno podsjeća na *Pravnu filozofiju* njegovog prethodnika prof. J. Čakanića, kako sustavom (obrađeni su gotovo isti pravni filozofi, filozofski smjerovi odnosno škole i istim redosljedom), tako i sadržajem. Tu se u stilski dotjeranijoj formi prepričava, a djelomično i samo prepisuje, sadržaj rukopisa predavanja prof. J. Čakanića bez ikakvog unošenja novih misli. U usporedbi s radom potonjega nisu obrađeni samo "najnoviji filozofi" (Herbart, Schopenhauer, Krausee), empirijsko-politički sistemi (R. Ihering i F. Dann) i što je posebno interesantno, šezdeset

²⁴ V. Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, br. 11 str. 792 itd. i br. 12 str. 871 itd, iz 1901.

godina nakon Komunističkog manifesta i deset godina prije oktobarske revolucije, u poglavlju "socijalizam i komunizam" nema ni spomena o Marxu i Engelsu, iako je njihov rad ukratko već obradio u svom djelu prof. J. Čakanić. S druge pak strane dodano je izlaganje o idejama Maxa Stirnera i Friedricha W. Nietzschea.

K tomu, iz ostavštine prof. J. Šilovića sačuvao se u Biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu i rukopis njegovih predavanja namijenjenih slušačima Pravne filozofije. Iako je bez naslova i naznake datuma, ipak je iz bilježaka uz tekst vidljivo da je prof. J. Šilović po njemu predavao u razdoblju od god. 1907-1924. U ovom rukopisu materijal je raspoređen ovako: Uvod (arab. 1-7), I. dio - Povijesni razvitak pravne filozofije (arab. 8-104) i II. dio - sistem pravne filozofije (arab. 105-125).

Prvobitni tekst uvodnih izlaganja i povijesnog razvitka pravne filozofije sadržajno je gotovo istovjetan s njegovom *Pravnom filozofijom* iz godine 1907. i za njega vrijedi ono što je već naprijed rečeno, samo što je mjestimično obogaćen biografskim detaljima. Međutim, s vremenom je prof. J. Šilović u ovaj prvobitni tekst unosi izmjene i dopune na taj način, što je djelomično proširio prikaz kineske filozofije, shvaćanja Marsilija Padovanskog i Fichtea, preuzeo i proširio Čakanićevo poglavlje "najnoviji filozofi", razmatranje o Iheringu i Dahnu, zatim znatno proširio i gotovo sasvim iznova obradio naziranje Aristotela, stoika, Machiavellija, monarchomacha, J. Bodina, socijalizam i komunizam, ali opet bez Marxa i Engelsa, te dodao prikaz gledanja Marc Aurela, Andrije Fryes Modrzewskog (preteče Grotiusa), Althusiusa, J. Miliona, kao i podatke o Hegelovim sljedbenicima i konačno popis literature.

Pojam i metode pravne filozofije, princip prava i pravne filozofije, odnos prava prema drugim bliskim pojmovima (pravo i moral, etika, religija), sistematika pravnog područja, te područje privatno (pravo osobe, pravo stvarno, obvezno, obiteljsko i nasljedno) su pitanja koja izlaže pod Sistemom pravne filozofije. Premda se jasno ne opredjeljuje, njegova izlaganja o "prapравima", prirodnim neotuđivim ljudskim pravima utemeljenima ne na državi, već na vječnoj i nepromjenljivoj naravi čovjeka, podsjećajući na Rousseauova prirodnopravna shvaćanja.

Lako možemo zapaziti, kako prof. J. Šilović u djelo prof. J. Čakanića postupno unosi i ugrađuje vlastiti rad, kako njegov udio u djelu sve više raste i transformira ga, dakle proces sličan onome, koji je doveo na području kaznenog prava do prerastanja prijevoda djela Janke u samostalno Šilovićevo djelo. No, ostaje ipak otvoreno pitanje je li porastom kvantiteta novina, ovakvom svojevrsnom simbiozom dvaju autora, nastalo na području pravne filozofije kvalitetno novo, pretežnim dijelom Šilovićevo djelo. U svakom slučaju samo je za žaljenje, da se ovaj proces nije nastavio i što prof. J. Šilović nije pošao još koji korak dalje i prevalio put od rukopisa predavanja do definitivnog tiskanog djela.

Na ovoj katedri od škol. god. 1922/3. nastavu obavlja i dr. Stanko Frank²⁵ (od 9. travnja god. 1921. privatni docent, pa honorarni nastavnik, zatim od 22. kolovoza god. 1924. izvanredni profesor i konačno od 2. travnja god. 1925. redoviti profesor) sve do 15. svibnja god. 1943, kada je kao nepoćudan bio umirovljen. Međutim, nakon dvogodišnjeg prekida, u škol. god. 1945/6 vraća se u službu i nastavlja s nastavom na predmetu Kazneno pravo sve do svoje smrti 10. studenog god. 1953. Prof. S. Frank je u škol. god. 1927/8, i 1932/3, 1939/40 bio biran dekanom, a od god. 1924. do svoje smrti god. 1953, uz kratkotrajni prekid za vrijeme rata zbog prisilnog umirovljenja, rukovodio je Bibliotekom Pravnog fakulteta.

Da bi se prof. S. Franka rasteretilo predavanja iz Kaznenog postupnika, izabran je 30. lipnja god. 1933. za honorarnog nastavnika dr. Lav Henigsberg koji je obavljao nastavu na ovom predmetu sve do svoje smrti 7. veljače god. 1936. Od škol. god. 1939/40 nastavu je Krivičnog postupka preuzeo dr. Vladimir Bayer (docent od 30. svibnja god. 1940., izvanredni profesor od 7. rujna god. 1944. odn. 24. studenog god. 1945., redoviti profesor od 23. srpnja 1951).

Prof. S. Frank predavao je Pravnu filozofiju na taj način, da je svake školske godine izlagao odabrana poglavlja iz pravne filozofije odnosno obrađivao pojedine pravnofilozofske probleme, pa je tako predavao: škol. god. 1925/6. Odabrana poglavlja iz povijesti filozofije prava 3 sata; 1926/7 Uvod u filozofiju prava na historijskoj osnovi 2 sata; 1927/8 Uvod u filozofiju prava I sat; 1929/30 Ideja prava u Platonovoj "Državi" I sat; 1930/1 Logika i pravo I sat; 1931/2 i 1932/3 Metoda prava I sat; 1933/4 Uvođenje u pravnu filozofiju u seminaru I sat; 1934/5, 1935/6 i 1936/7 Odabrana poglavlja iz pravne filozofije I sat tjedno. Međutim, god. 1937. ukinuta je Pravna filozofija na našem Fakultetu.

Pored znanstvenih djela s područja kaznenog prava, prof. S. Frank je napisao i nekoliko opsegom doduše kratkih, ali mislima i idejama bogatih radova na području pravne filozofije.

Pravo nam se, kaže prof. S. Frank u svom radu *Život, pravo, filozofija*,²⁶ s biološkog i psihološkog gledišta prikazuje kao vrst tipičnog ponašanja, norme, kao komprimirani život. No nije svako tipično ponašanje pravno. Tipičnost, koja je biološki, psihološki i socijalni osnov prava, nalazimo i kod običaja, morala i religije, ali je forma ponašanja koja predstavlja pravo mnogo tipičnija, determinira čovjeka mnogo intenzivnije, generalizira i koči život mnogo jače, i jedino je pravu svojstvena tendencija da stvori savršen, univerzalan, do krajnosti intolerantan

²⁵ O njegovom znanstvenom radu, pretežno na području Krivičnog prava, vidi dr. Bogdan Zlatarić, *Znanstveni opus prof. Stanka Franka*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 1-2 iz god. 1954., str. 5 itd.

²⁶ Jugoslavenska knjiva, br. 1, knjiga II, Zagreb, 1925., str. 1-7.

sistem. Osim toga, dok etika i religija primaju sankciju izvana, pravu je sankcija imanentna. Nije potrebno da pravu pristupa kakva sila, da ono bude perfektno,²⁷ nego je u pojmu prava sadržana bezuvjetna moć psihološke i socijalne determinacije; ono krši svaki mogući otpor upravo na osnovu toga što je pravo.

Kako je pravo organizirani život, koji je doveden u neki red, tako je država prema njegovom shvaćanju, organizirano pravo, tvorevina prava, kojom se ovo služi, da poluči svoj cilj. Na putu da jednim sistemom obuhvati svako moguće područje prava, potrebna su pravu pojedina uporišta - države. Država je tek mjesto veće gustoće u oceanu prava, koje nam baš radi toga može da posluži kao zgodna podloga, da pronademo bitna svojstva prava, jer ih inače - na pr. kod međunarodnog prava - nalazimo samo u vrlo razrijeđenom stanju. Vidimo, dakle, da on usvaja normativni pojam države, za njeno određenje njemu je dovoljan normativni element. Međutim, nije svakom životnom dobru potrebna specifična zaštita prava i zato pravo vrši kritiku života i njegovih odnosa, a kritizirati, kaže prof. Frank, znači stvoriti sud o vrijednosti. Ta se kritika sastoji u tome, da pravo izlučuje neke životne odnose i pretvara ih u pravne, a kao kriterij za to služi mu sposobnost tih odnosa da budu predmet pravne zaštite, da ih se može formulirati na precizan način i da mogu biti dijelovi pravnoga sistema. Ali da bi pravo, koje je izašlo iz života, moglo štititi i promicati životne interese u pravnom smislu, ono treba da bude prikladno sredstvo da se ta svrha poluči. Odnos između pojedinca, čovjeka koji djeluje i stvara, i cjelokupnosti, zajednice ljudi, koji djeluju, služi mu kao mjerilo vrijednosti prava. Samo je ono pravo ispravno, pravedno, koje će dovoljno snažno vezati djelatnost čovjeka u određene forme, a da ne iscrpljuje svu njegovu mogućnost djelovanja. Što je forma savršenija, mogućnost slobodnog djelovanja veća, veza između tipa i individua intimnija, kaže prof. S. Frank, to je norma vrednija, ispravnija, pravednija.²⁸

²⁷ U jednom drugom svom radu ističe da silu u nekom pogledu možemo zamisliti kao garanciju prava, ali primjenu sile još prije možemo shvatiti kao dokaz za "neučinkovitost" prava. Jer sila se primjenjuje samo onda, kada pravo nije uspjelo, da se u vanjskom svijetu realizira (Stanko Frank, *Dr. Leonid Pitamic, Država*, Mjesečnik glasilo pravničkoga društva, Zagreb, br. 1 iz 1929.). Vidi se, da on pod efikasnošću razumijeva samo primarnu efikasnost, efikasnost dispozicije, dok sekundarnu efikasnost, efikasnost sankcije, koju možemo shvatiti i kao sekundarnu dispoziciju, dispoziciju upućenu državnom organu, ne uzima u obzir.

²⁸ Zato i priznavanje osnovnih ljudskih prava ne traži na prirodnopravnoj, ili moralnoj osnovi, već ih shvaća kao političke zahtjeve. "Priznavanje čovječjih prava znači za nas priznavanje mogućnosti razvoja prava. Bez politike nema razvoja prava, a bez garancije individualnosti, bez priznanja čovječjih prava, nema politike. Zato smo rekli da ova osnovna prava znače najindividualniju sferu pojedinca, u koju pravo nema pristupa. U toj sferi se odigrava misterij stvaranja prava. Ovo stvaranje je individualno ili interindividualno, ali nikako socijalno" (dj. cit. pod bilješkom 25, str. 36).

Doduše, i ona norma u kojoj ne dolazi do izražaja ravnoteža cjelokupnosti i pojedinaca može biti pravna (na pr. institut torture), pod uvjetom da ne proturječi sistemu, ali se ovdje ipak ne će raditi o ispravnom, pravednom pravu.

Sadržaj zakona stvara socijalni život, a pravna nauka mu daje zgodnu formu i dovodi ga u sklad s pravnim sistemom, ističe prof. S. Frank u svom *radu Kultura prava* (Povodom prvog kongresa pravnika u Beogradu).²⁹ Kako su mase tvorcima onih situacija, s kojima se ima da spoje pravni učinci, to je duh naroda, tj. mišljenje narodnih masa, važan elemenat stabilnosti pravnog sistema. Zakoni će biti tim trajniji i vredniji, čim će diferencija između mišljenja masa i zakona biti manja, pa zato ukazuje na rizik s kojim je spojena "transplantacija prava" tj. primjenjivanje pojedinih stranih zakona. Logički i historijski uvjet svakoga prava je "narodno pravo", pod čime podrazumijeva tendencije prava ili bolje tendencije pravu, koje sadrže elemente morala, religije, prava, koje je prestalo važiti i onoga koje će važiti, dakle izvjesne "prepravne" pojave. Zalaže se za osnivanje instituta za istraživanje prava, koji bi se bavio naučnim studijem tendencija pravu, "narodnog prava", a zadatak bi mu bio da pomogne tendencijama, čija je budućnost da pobijede prije negoli dođe do takve napetosti da može propasti čitav sistem, dakle, da se "narodno pravo" i pozitivno pravo dovedu u neku ravnotežu, da ispravno narodno pravo gubi svojstvo tendencije, time da postane pozitivno pravo.³⁰

Prof. J. Frank odbacuje prirodnopravno shvaćanje, ali ne prihvaća u cijelosti ni čisti pozitivizam, iako ima dodirnih točaka s normativnom školom (normativni pojam države, prihvaćanje osnovne norme itd.), shvaća pravo kao socijalnu pojavu, relativnu i zavisnu od konkretnog društva ("narodno pravo"), kao proces a ne statički. Često ističe značaj suda o vrijednosti i upućuje na filozofiju kao krajnju instanciju u rješavanju onih problema za koje nismo mogli naći zadovoljavajuće rješenje u okviru pravne znanosti.

Naredbom ministra prosvjete od 7. listopada god. 1943., bez prijedloga nastavničkog vijeća imenovan je dr. Franjo Nevistić docentom za predmet Pojam pravne filozofije i njezin odnos prema drugim granama pravne nauke. Po nastavnom planu ovaj se predmet trebalo predavati tjedno 3 sata + 1 sat seminarske vježbe, no dr. Nevistić je održao samo nastupno predavanje, jer je dobio "studijski dopust".

²⁹ Jugoslavenska knjiga, br. 6, knjiga II, Zagreb, 1925. str. 189-194.

³⁰ U njegove radove s područja pravne filozofije spadaju i: *Realizovanje ideala* (*Suvremeni pogledi na Platonovu nauku o pravu i državi u "Politeji"*), Jugoslavenska knjiga, br. 4, knjiga I, Zagreb, 1925., str. 125-133, kao i *Niccolo Machiavelli. Njegov život i rad. Povodom četrstogodišnjice rođenja*, božićni broj *Novosti* iz god. 1927. No, pravnofilozofskim problemima bavi se i u drugim svojim radovima, koji pretežno obrađuju problematiku kaznenog prava.

Redoviti profesor Državnog prava na Pravnom fakultetu u Ljubljani dr. Leonid Pitamic, autor djela *Država*, Ljubljana 1927, honorarno je predavao 2 sata tjedno slušačima IV. godine studija na našem fakultetu u zimskom semestru škol. god. 1938/9. i 1939/40. neobvezatni kolegij Odabrana poglavlja iz opće teorije o državi.

Treba još napomenuti, da je na temelju Zakona od 1. prosinca god. 1894., svaki student prava bio dužan slušati u prva tri semestra jedan kolegij iz praktične filozofije, te da je na temelju rješenja zemaljske vlade od 17. srpnja god. 1912. redoviti profesor Mudroslovnog fakulteta dr. Albert Bazala držao u škol. god. 1912/3. i 1915/6. za pravnike obvezatan kolegij iz praktične filozofije pod naslovom Etički osnovi pravnoga i državnoga života. No, kad je počevši od škol. god. 1919/20. uvedena Sociologija kao obvezatan predmet, slušači su, zaključkom profesorskog zbora od 22. svibnja god. 1919., koji je odobrilo povjereništvo za prosvjetu i vjere 21. lipnja 1919., oprošteni obvezatnog kolegija iz praktične filozofije.

III. Nakon Drugog svjetskog rata

1. Teorija države i prava odn. prava i države

Nakon Drugog svjetskog rata na našem fakultetu,³¹ kao i na drugim pravnim fakultetima u bivšoj Jugoslaviji, uveden je obvezatan dvosemestralan predmet Teorija države i prava, koji se izučava na prvoj godini pravnog studija, i predstavlja ekvivalent za Enciklopediju prava odn. Uvod u pravo i Pravnu filozofiju.

U škol. god. 1946/7. i 1947/8. ovaj se predmet predaje 3 sata tjedno, a nastavu obavlja honorarni nastavnik dr. Zdravko Popović.

Redoviti profesor dr. Ferdo Čulinović³² obavlja nastavu ovog predmeta od škol. god. 1948/9 do uključivo zimskog semestra škol. god. 1951/2 (tjedno tri sata predavanja + 1 sat seminar, a samo u ljetnom semestru škol. god. 1948/9 2 + 1). Prof. F. Čulinović je bio izabran za dekana škol. god. 1948/9 i 1958/9.

U ljetnom semestru škol. god. 1951/2 nastavu ovog predmeta preuzima dr. Oleg Mandić (docent od 31. prosinca god. 1946, izvanredni profesor od 25. lipnja god. 1952, a redoviti profesor od 6. svibnja god. 1958). Istodobno predmet

³¹ Podatke o izboru i napredovanju pojedinih nastavnika do svršetka škol. god. 1967/68. v. Nikola Tintić, o. c.

³² V. Dr. Konstantin Bastaić, *Život i djelo profesora Ferde Čulinovića*, te dr. Maja Novak, *Bibliografija naučnih i stručnih radova Ferde Čulinovića*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 3-4 iz 1967. (Spomenica profesora Ferde Čulinovića), str. 249-254 odn. 261-269.

mijenja naziv u Teorija države i prava s uvodom u društvene nauke (4 +2 sata tjedno). Prof. O. Mandić je autor djela *Država i pravo*, I. svezak iz 1957, 288 str. i II. svezak iz 1958, 313 str., Zagreb, Narodne novine, te niza znanstvenih i stručnih radova pretežno s područja sociologije.

Počev od škol. god. 1959/60., nakon što je izdvojena Sociologija kao zaseban predmet, predmet se zove Osnove teorije države i prava (u zimskom semestru 2, u ljetnom semestru 3 sata tjedno).

Od škol. god. 1977/78 predmet se zove Teorija države i prava.

U škol. god. 1983/84 na Pravnom je fakultetu uz studij za obrazovanje diplomiranog pravnika - VII. stupanj uveden i studij za obrazovanje upravnog pravnika - VI. stupanj kao i studij za obrazovanje socijalnih radnika - VI. stupanj.

Na studiju za obrazovanje diplomiranog pravnika - VII. stupanj Teorija države i prava, koja se od škol. god. 1994/95 zove Teorija prava i države, je općeobvezni dvosemestralni predmet na prvoj godini studija.

Na studiju za obrazovanje upravnog pravnika - VI. stupanj predaje se Teorija države i prava kao općeobvezni dvosemestralni predmet na prvoj godini studija do uključujući škol. god. 1991/92, a od škol. god. 1992/93 pod nazivom Osnove teorije države i prava postaje obvezatan jednosemestralan predmet, koji se predaje samo u prvom semestru.

Na studiju za obrazovanje socijalnih radnika - VI. stupanj nije bilo takvog kolegija. Međutim, kad je taj studij škol. god. 1985/86 prerastao u studij za obrazovanje diplomiranog socijalnog radnika - VII. stupanj, uveden je predmet Uvod u pravo i to najprije kao jednosemestralni fakultativni predmet, da bi već sljedeće škol. god. 1986/87 postao obvezatnim jednosemestralnim predmetom, koji se predaje u prvom semestru. Od škol. god. 1987/88 kolegij se zove Osnove teorije države i prava (Uvod u pravo), a onda od škol. god. 1993/94 opet samo Uvod u pravo.

Nakon što je izdvojena Sociologija kao zaseban predmet nastavu je obavljao i dr. Berislav Perić (asistent od 26. veljače 1949., docent od 10. prosinca god. 1959., izvanredni profesor od 14. studenoga god. 1961. i redoviti profesor od 26. ožujka god. 1965.). Prof. B. Perić je napisao knjige: *Pravna znanost i dijalektika*. (Osnove za suvremenu filozofiju prava) prvo izdanje Narodne novine, Zagreb, 1962. sa sažetkom na francuskom jeziku 279 str. a posljednje, 6. izdanje, Zagreb, 1990. sa sažetkom još i na engleskom jeziku 293 str., i za nju je god. 1963. dobio nagradu, koju je dodjeljivao Sabor SR Hrvatske, i *Struktura prava*, prvo izdanje Narodne novine, Zagreb, god. 1964. 257 str. a posljednje 12. dopunjeno i izmijenjeno izdanje Informator, Zagreb, 1994. sa sažetkom na engleskom jeziku 264 str., kao i *Država i pravni sustav*, prvo izdanje Zagreb, 1981, 247 str., a posljednje dopunjeno i izmijenjeno, 6. izdanje Informator, 1994. sa sažetkom na

engleskom jeziku 229 str., te niz znanstvenih i stručnih radova s područja teorije prava i države i filozofije prava.

Uz prof. B. Perića, ovaj je predmet predavao i dr. Borivoj Pupiće (asistent od 1. svibnja 1961., predavač od 1. prosinca 1963, docent od 24. studenoga god. 1965.) od 1. prosinca god. 1963. do 31. ožujka god. 1967, kada mu je prestao radni odnos.

Od 1. listopada god. 1969. uz prof. B. Perića ovaj predmet predaje i dr. Josip Metelko (asistent od 15. kolovoza 1964., predavač od 1. listopada 1969., docent od 1. srpnja 1987., izvanredni profesor od 4. lipnja 1993.), a od 4. srpnja 1991. i dr. Ivan Šimonović (asistent od 1. rujna 1986., docent od 4. srpnja 1991., izvanredni profesor od 22. rujna 1993.).

Prof. B. Periću prestao je radni odnos na fakultetu s danom 31. prosinca 1991. radi odlaska u mirovinu.

Od 27. veljače 1992. predaje ovaj predmet i dr. Vjekoslav Miličić (asistent od 12. studenoga 1971., docent od 27. veljače 1992., izvanredni profesor od 29. travnja 1996.).

Kolegij Osnove teorije države i prava u okviru upravnog studija na VI. stupnju i Teorije prava i države u okviru pravnog studija na VII. stupnju nastave na Pravnom fakultetu dobio je svoju ustaljenu fizionomiju te predstavlja i propedeutički, ali i općeteorijski pristup izučavanja materije toga predmeta.

2. Filozofija prava

2.1. Dodiplomski studij

Od škol. god. 1987/88, kad su na studiju za obrazovanje diplomiranog pravnik - VII. stupanj ukinuti predmeti smjera i na četvrtoj godini studija, Filozofija prava je uvedena kao izborni predmet na četvrtoj godini i to najprije kao dvosemestralni predmet s dva sata predavanja tjedno, a od škol. god. 1991/92. kao jednosemestralni predmet s četiri sata predavanja tjedno. Nastavu obavljaju nastavnici Katedre Teorije države i prava odn. prava i države.

2.2. Poslijediplomski studij

K tomu, osjetila se potreba da se formira u okviru nastave na Fakultetu jedna pravnoteorijska disciplina višeg ranga, koja bi bila u stanju zadovoljiti potrebu za opsežnijim i produbljenim izučavanjem problema pravne teorije i filozofije prava.

Zato je, kad je otpočela poslijediplomska nastava, uveden na poslijediplomskom studiju iz upravno-političkih znanosti (1961-1968) i na poslijediplomskom studiju iz državno-političkih znanosti (1963-1967) kao jedan od izbornih (opcijskih) predmeta i kolegij Suvremene teorije o državi i pravu.

Međutim, ova je disciplina prerasla u jedan viši oblik s produbljenim i širim nastavnim programom, u kvalitativno i kvantitativno razvijeniju disciplinu koja je onda zbog nove fizionomije dobila i novi naziv tako da je u nastavnom planu za prvu klasu postdiplomanata poslije reforme poslijediplomskog studija iz upravno-političkih znanosti (1969-1971) kao jedan od opcijskih predmeta bio predmet Osnove suvremene pravne filozofije.³³

Nastavu je na tim poslijediplomskim studijima izvodio prof. B. P e r i ć .

Na postdiplomskom studiju za znanstveno usavršavanje iz građanskopravnih znanosti -I. klasa škol. god. 1989-1991 i II. klasa škol. god. 1990-1992 - kao obvezatan predmet u III. (zimskom) semestru bila je Filozofija prava s ukupno 16 sati predavanja.

Poslije reforme toga poslijediplomskog studija za III. klasu (škol. god. 1994-1996) u III. (zimskom) semestru predmet je promijenio naziv tako da se sada kao jedan od izbornih predmeta predaje Filozofija prava u svezi s građanskim pravom s ukupno 12 sati predavanja. Postdiplomanti su dužni slušati predavanja iz toga predmeta, a ako ga izaberu za polaganje ispita donosi 1 bod.

Nastavu na poslijediplomskom studiju za znanstveno usavršavanje iz građanskopravnih znanosti izvodi prof. J. M e t e l k o .

Dosad je ove poslijediplomske tečajeve polazio i niz asistenata s našeg, a i neki s Fakulteta političkih znanosti, kao i neki nastavnici sociologije s drugih fakulteta.

³³ V. Eugen P u s i ć , *Postdiplomski studij iz upravno-političkih znanosti*, Pravni fakultet u Zagrebu 1945-1980, str. 114-118, i Hodimir S i r o t k o v i ć , *Povijest postdiplomskog studija iz državno-političkih Znanosti*, Pravni fakultet u Zagrebu 1945-1980, str. 119-125.

IV. Zaključak

Prema tomu, možemo slobodno reći da je materija, koja je danas na dodiplomskom studiju obuhvaćena predmetom Osnove teorije države i prava na studiju za obrazovanje upravnog pravnik na VI. stupnju nastave i osobito predmetom Teorija prava i države na studiju za obrazovanje diplomiranog pravnik na VII. stupnju, kao i na višoj razini u predmetu Filozofija prava u svezi s građanskim pravom u okviru poslijediplomskog studija za znanstveno usavršavanje iz građanskopravnih znanosti, predmet predavanja i ispitivanja na ovom fakultetu neprekidno od njegova osnutka tj. od god. 1776., dakle dvjesto dvadeset godina. Doduše, kolegij nije nosio današnji naziv, i taj se mijenjao razvitkom akademskih studija, ali što je najvažnije uvijek je opstojao predmet (u pojedinim razdobljima čak 2 predmeta), koji je obuhvaćao teme i probleme teorije i filozofije prava, jasno, zrcaleći tadanja shvaćanja.

Summary

Professor Josip Metelko: The Theory and Philosophy of Law at the Faculty of Law in Zagreb

The Politic-Cameral Study (*Studium politico-camerale*), which began in Varaždin in 1769 and three years later was moved to Zagreb, was the first institution of higher education in Croatia where subjects were taught which in themes largely corresponded to some subjects that are still today taught at the Faculty of Law in Zagreb. The introduction of this study marked the beginning of the process which eventually led to the establishment of the Faculty of Law in Zagreb. However, this study did not include the Theory and Philosophy of Law. But after the introduction, in 1776, of a new system of education in Croatia and the opening of the Royal Academy of Sciences (*Regia academia scientiarum*) which had a Faculty of Theology, a Faculty of Liberal Arts and a Faculty of Law), the newly-opened Faculty of Law had four departments including that of natural, public and international law (*cathedra juris naturalis, publici universalis et gentium*). Natural law was taught in connection with international law, and since the dominant legal theory was that of natural law, there was, of course, no clear-cut borderline between law and morals. Thus it was not by chance that the professor at that department was Vinko Kalafatić (1776-1784) who had earlier taught logics and metaphysics at the Faculty of Liberal Arts at the Temporary Academy. After him these subjects were taught by Dr. Pavao Marković (1785-1810), Dr. Konstantin Farkaš (1812-1822), Dr. Antonije Albely (1826-1827), Dr. Theodor Pauler (1839-1848), and Dr. Emerik Šuhaj (1848-1850). At the Faculty of Law, where studies lasted two years, all professors lectured and examined in Latin until 1848, when the Croatian language was introduced. The Royal Academy of Sciences was closed in 1850, and its Faculty of Law transformed into an Academy of Law at which studies first lasted three and subsequently four years, and which in its organization and scientific level meant a further step in the creation of a faculty of law of the same rank as those of other European universities. One of the subjects at that Academy was the Philosophy of law with an encyclopaedic introduction into law and political sciences, taught by Dr. Emerik Šuhaj (1850-1867), and from 1868 by Dr. Milan Makanec. In 1868, the King gave permission to extend the length of study at the Academy from three to four years and to change the curriculum to bring it into line with those of regular faculties of law. In 1868, Dr. Mirko Mikulčić taught the History of law, the encyclopaedia of law, and feudal law. Dr. Mikulčić was the author of "Encyclopaedia of Law" (published in Zagreb, 1869), the first systematic work in Croatian giving an introduction into law. The work was imbued with the natural law doctrine. From 1870 encyclopaedia of law was taught by Dr.

Mihajlo Posilović. As of 1871, the Academy was equalized with the faculties of law of European universities with regard to the system of examinations.

Finally in 1874 a university in the full sense of the word was founded in Zagreb, the first in any South Slav land, and within it a faculty of law. The first year of study included the encyclopaedia and methodology of law, taught at the Department of General History of Law, Feudal Law and Encyclopaedia and Methodology of Law, while the Philosophy of Law was taught at the second year within the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Philosophy of Law. The first professor to teach the encyclopaedia and methodology of law was the Czech scholar Dr. Jaromir Haněl. In 1881/82 and 1882/83 he was deputized for by Prof. Josip Pliverić, who had developed the theory according to which Croatia and Hungary made a real union based on an international treaty, and began the correspondence and discussion with G. Jellinek. From 1883/84 to 1895/96 this subject was taught by Prof.

Franjo Josip Spevec, and from 1896/97 to 1926 by Prof. Milivoj Maurović. In 1926/27 it was taught by Prof. Marko Kostrenčić, and in 1927/28 and afterwards by Prof. Mihajlo Lanović. In 1894 the encyclopedia and methodology of law ceased to be an obligatory subject since it was no longer necessary to pass an examination in it. This subject was completely abolished in 1933 and was replaced by "Encyclopedia of Law with an Encyclopedic Introduction into the Science of Law", which was taught during the first two semesters of study when an examination had to be passed. In the academic year 1944/45 this subject was renamed "Introduction into the Science of Law" and was taught by Professor Lanović until he was forced to retire in 1946, whereafter it was abolished.

The philosophy of law was examined at the third rigorous examination, but was in 1894 no longer an obligatory subject, which it became again in 1908. In 1874/75 it was taught by Dr. Napoleon Špun-Strižić, from 1875/76-1895/96 by Prof. Janko Čakanić, and from 1897/98-1923/24 by Prof. Josip Šilović. These two latter professors wrote textbooks on the history of the philosophy of law. The philosophy of law was taught by Prof. Stanko Frank from year 1922/23 up till 1937/38, when this subject was abolished. In 1938/39 and 1939/40, Dr. Leonid Pitamic, a part-time lecturer, taught "Selected Chapters from the General Theory of State" as an optional subject.

After the war, in 1946, a new subject - The Theory of State and Law - was introduced at the Zagreb Faculty of Law and other faculties of law in the former Yugoslavia. The subject was taught in the first year of study and was an equivalent of the encyclopedia of law and the philosophy of law. In 1946/47 and 1947/48 this subject was taught by Dr. Zdravko Popović as a part-time lecturer. From 1948/49 to 1951/52, this subject was taught by Prof. Ferdo Čulinović and since 1952 by Prof. Oleg Mandić. In the meantime the subject has changed its name into The Theory of State and Law with the Introduction into Social Sciences.

When Sociology was introduced as a separate subject in 1959/60 the subject The Theory of State and Law was renamed into Fundamentals of the Theory of State and Law, then from 1977/78 The Theory of State and Law once again and finally since 1994/95 The Theory of Law and State. The subject was being taught by Prof. Berislav Perić (assistant from 1949, assistant professor from 1959, associate professor from 1961 and full professor from 1965) until he retired in 1991 and by dr. Borivoj Pupić (assistant from 1961, lecturer from 1963 and assistant professor from 1965) from 1963 to 1967. Since 1969 it has simultaneously been taught by Prof. Josip Metelko (assistant from 1964, lecturer from 1969, assistant professor from 1987 and associate professor since 1993) as well as by Prof. Ivan Šimonović (assistant from 1986, assistant professor from 1991 and associate professor since 1993) since 1991 and Prof. Vjekoslav Miličić (assistant from 1971, assistant professor from 1992 and associate professor since 1996) since 1992.

Philosophy of Law was introduced in 1987/88 as a facultative subject in the fourth year of studies for a degree in law - level VII. The lecturing has been carried out by the professors of the Department of the Theory of State and Law i. e. Law and State.

When post-graduate study was introduced at the Zagreb Faculty of Law in the field of administrative-political sciences and post-graduate study in the field of state and political sciences a new subject was introduced for this level of study, viz. The Contemporary Theory of State and Law the name of which was later changed into Fundamentals of the Modern Philosophy of Law. Post-graduate study was conducted by Prof. Berislav Perić.

Within the post-graduate study for Civil Law Sciences Prof. Josip Metelko first taught Philosophy of Law and has subsequently been teaching Philosophy of Law in the context of Civil Law.

In the last years the teaching staff of the Faculty of Law of the University of Zagreb have published several books and many scholarly treatises from the sphere of the theory of law state and the philosophy of law.

Thus the material comprised today by the subject the Theory of Law and State which is taught at undergraduate level, and part of which is taught within the framework of Philosophy of Law in the context of Civil Law at post-graduate level, has continuously been taught at this Faculty since its establishment in 1776, that is, for two hundred and twenty years. True, the subject has not always had its present name, which has changed with the development of academic studies, but what is important is that throughout this long period it has always been a subject (in some periods even two subjects) which has covered the themes and problems concerning the theory and philosophy of law, always clearly expressing contemporary views and ideas.